

DİNDARLIK BOYUTLARININ ÇEVRE YANLISI TUTUMLARLA İLİŞKİSİNDE DOĞAYA BAĞLILIK VE EKOLOJİK BASKINLIK YÖNELİMİNİN ARACI ROLÜ*

Nazan AVCI**

Ezgişan ÖZDEMİR***

ÖZET

Çevre yanlısı tutumların dindarlıkla ilişkisi farklı din ve mezhepler bağlamında incelenmiş, ancak İslam bağlamında yürütülen araştırmalar bu ilişkinin yönü ve gücü bakımından farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Bu durum, dindarlığın alt boyutlarının çevre yanlısı tutumlarla ilişkisini bağlama özgü biçimde inceleyen çalışmalara duyulan ihtiyacı göstermektedir. Bu nedenle, mevcut çalışmada çevre yanlısı tutumların Müslümanlıkta dindarlığın dört farklı boyutu (içsel güdümlü dini yönelim, dışsal güdümlü dini yönelim, sorgulayıcı dini yönelim ve köktendinci dini yönelim) ile ilişkisi araştırılmıştır. Ayrıca, bu ilişkilerde ekolojik baskınlık yönelimi ve doğaya bağlılık değişkenlerinin olası aracı rolü incelenmiş; katılımcıların dine verdikleri önem ise kontrol değişkeni olarak modele dâhil edilmiştir. Bu model, dindarlığın çevreye yönelik tutumları dolaylı olarak nasıl şekillendirdiğine dair bir açıklama önermektedir. Bu amaçla, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde (KKTC) yaşayan 276 katılımcıyla çevrim içi anket uygulanmıştır. JASP programında yürütülen aracı değişken analizi bulguları, yalnızca doğanın bir parçası olarak hissetmenin, içsel güdümlü dini yönelimin çevre yanlısı tutumlar üzerindeki etkisinde aracı rol oynadığını ortaya koymuştur. Bu modelde, içsel güdümlü dini yönelimin çevre yanlısı tutumlar üzerindeki doğrudan pozitif etkisi de anlamlı biçimde devam etmiştir. Ayrıca, köktendinci dini yönelimin çevre yanlısı tutumlar üzerinde doğrudan, negatif ve anlamlı bir etkisi bulunmuştur. Buna karşılık, dışsal güdümlü dini yönelim ve sorgulayıcı dini yönelimin çevre yanlısı tutumlar üzerinde ne doğrudan ne de dolaylı bir etkisi tespit edilmemiştir. Bulgular, katılımcıların dine verdikleri önemin çevreye yönelik tutumlarını doğrudan belirlemediğini, ancak dini yönelimleri şekillendirerek dolaylı yoldan etkide bulunduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre Yanlısı Tutumlar, Dindarlık, Doğaya Bağlılık, İçsel Güdümlü Dini Yönelim, Köktendinci Dini Yönelim

Received/Gönderim: 08.08.2025 – Accepted/Kabul: 16.01.2026

* Bu çalışma Ezgişan Özdemir'in Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kuzey Kıbrıs Kampüsü Sürdürülebilir Çevre ve Enerji Sistemleri Yüksek Lisans Programında Nazan Avcı danışmanlığında yürüttüğü yüksek lisans tez çalışmasının parçasıdır.

** Bağımsız Araştırmacı, E-mail: nn.avci@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5718-7748

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, ODTÜ Kuzey Kıbrıs Kampüsü, Sürdürülebilir Çevre ve Enerji Sistemleri Yüksek Lisans Programı, E-mail: ezgisan@metu.edu.tr, ORCID: 0009-0009-3978-781X

Avcı, N. & Özdemir, E. (2026). Dindarlık Boyutlarının Çevre Yanlısı Tutumlarla İlişkisinde Doğaya Bağlılık ve Ekolojik Baskınlık Yöneliminin Aracı Rolü. *Akademik Açı*, 6 (1): 19- 36. DOI: 10.59597/akademikaci.1760111

NATURE CONNECTEDNESS AND ECOLOGICAL DOMINANCE ORIENTATION AS MEDIATORS IN THE RELATIONSHIP BETWEEN DIMENSIONS OF RELIGIOSITY AND PRO-ENVIRONMENTAL ATTITUDES

ABSTRACT

While the relationship between religiosity and pro-environmental attitudes has been examined across various religions and denominations, studies conducted within Islamic samples have produced mixed results regarding the direction and strength of this relationship. This highlights the need for studies that examine the relationship between different dimensions of religiosity and pro-environmental attitudes in a context-sensitive manner. Therefore, the present study investigated the relationship between pro-environmental attitudes and four dimensions of religiosity in Islam: intrinsic religious orientation, extrinsic religious orientation, quest religious orientation, and fundamentalist religious orientation. In addition, the potential mediating roles of ecological dominance orientation and connectedness to nature in these relationships were examined. The model provides further insight into how religiosity may indirectly influence pro-environmental attitudes. The importance participants placed on religion was included in the model as a control variable. To this end, an online survey was conducted with 276 participants residing in the Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC). Mediation analysis conducted using JASP revealed that only the sense of being part of nature mediated the relationship between intrinsic religious orientation and pro-environmental attitudes. Moreover, the positive direct effect of intrinsic religious orientation on pro-environmental attitudes remained significant within this mediation model. The results also showed that fundamentalist religious orientation had a significant and direct negative effect on pro-environmental attitudes. On the other hand, neither extrinsic nor quest religious orientations had any significant direct or indirect effects on pro-environmental attitudes.

Keywords: Fundamentalist Religious Orientation, Intrinsic Religious Orientation, Nature Connectedness, Pro-Environmental Attitudes, Religiosity

GİRİŞ

Küresel ısınmanın artan etkileri, insan faaliyetlerinin çevreye olumsuz etkilerini azaltma ve çevre yanlısı tutumların nasıl geliştirileceği konusunu sosyal psikolojinin öncelikli gündemleri arasına yerleştirirken, literatürde hem çevre dostu davranışların nasıl artırılabilirceği hem de bu tutumların arkasındaki nedenlerin açıklanması üzerine araştırmalar yapılmaktadır. İnsanların ahlaki inanış ve davranışları için bir rehber olarak görülen dinin, çevre yanlısı görüşler ve davranışlar üzerindeki etkisinin anlaşılması da bu alandaki araştırmalar açısından giderek daha önemli bir hâle gelmiştir.

Tek tanrılı dinlerin hem insanın doğa üzerindeki hakimiyeti fikrini hem de insanın doğanın koruyucusu olduğu fikrini sunmaları sebebiyle çevre yanlısı değerler ve tutumlarla karmaşık ilişkileri olmuştur (Preston & Baimel, 2021). Benzer şekilde, çevre yanlısı tutumların dindarlıkla ilişkisinin araştırıldığı çalışmalarda İslam dinini benimseyenler için çelişkili bulgular ortaya konmuştur (Arli & Tjiptono, 2017; Felix vd., 2018). Bu çalışmada katılımcıların dine verdikleri önem kontrol edilerek, Müslümanlıkta dindarlığın 4 farklı boyutuyla (içsel güdümlü, dışsal güdümlü, sorgulayıcı ve

köktendinci dini yönelim) çevre yanlısı tutumlar arasındaki ilişkilerde doğaya bağlılık ve ekolojik baskınlık yöneliminin aracı değişken rolü incelenmiştir.

Tek tanrılı dinler arasından özellikle Hristiyanlıkta insanın doğa üzerindeki mutlak egemenliğini savunan dogmalar ve temelde insan merkezli dünya görüşü sebebiyle, çevreyi korumaya yönelik etik anlayışlarla bağdaşmadığını ileri sürülmüştür (White, 1967). Ancak son yıllarda birçok dini gelenekte çevresel duyarlılığın arttığı ve sürdürülebilirlik ile çevre koruma ilkelerinin dini liderler tarafından giderek daha fazla benimsendiği gözlemlenmektedir (Tucker & Grim, 2001). Bu dönüşüm, "dinin yeşillenmesi" olarak kavramsallaştırılmakta ve bireylerin çevreye yönelik tutum, duygu ve davranışları üzerinde anlamlı etkiler yaratabilmektedir. Örneğin, rol beklentisi kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, bireylerin dini liderlerden aldıkları çevreyle ilgili mesajlar, onların çevresel sorumluluklarını nasıl algıladıklarını ve bu doğrultuda nasıl davrandıklarını şekillendirebilmektedir (Weaver & Agle, 2002).

Felix ve diğerlerinin (2018) 34 ülkeden yaklaşık 47000 katılımcı ile yürüttükleri çalışmada Budist ve Ortodoks örneklem, Müslüman, Protestan ve Roma Katolik örneklemine kıyasla dindarlık ile çevresel kaygı arasında daha güçlü bir pozitif ilişki gösterse de Sünni örneklemde dindarlık ile çevresel kaygı arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.

DİNDARLIK BOYUTLARI: KURAMSAL TEMELLER

Allport ve Ross (1967) dinin insanların yaşamı üzerindeki etkisini anlamak için, dindarlığı sadece dinle ilgili dışsal davranışsal göstergeler (ibadetleri uygulama, cami ya da kiliseye gitmek gibi) üzerinden değerlendirmek yerine, dini yaşamının motivasyonel ve deneyimsel yönleri dikkate alınarak değerlendirilmesinin daha açıklayıcı olacağını savunmuşlardır. Bu doğrultuda Allport ve Ross (1967) içsel güdümlü dini yönelim ve dışsal güdümlü dini yönelim olarak dini deneyimlemeye dair iki motivasyon öne sürmüşlerdir. Allport ve Ross (1967)'un bu ikili dindarlık boyutları yaygın bir biçimde kullanılmasına rağmen, dini deneyimlemin farklı yollarını açıklamada tamamen kapsayıcı olmadığı ileri sürülerek, Batson ve Schoenrade (1991) tarafından sorgulayıcı dini yönelim ve Altemeyer ve Hunsberger (1992) tarafından köktendinci dini yönelim önerilmiştir.

İçsel Güdümlü ve Dışsal Güdümlü Dini Yönelimler

İçsel güdümlü dini yönelim; dini içselleştirme ve onu birincil motivasyon olarak algılama modelidir (Allport & Ross, 1967). İçsel güdümlü dini yönelimi yüksek olan bireyler, inançlarını içselleştirir ve bunları tam anlamıyla uygulamaya çaba gösterirken, inancın sağladığı dışsal faydaları ikincil önemde görür.

Dışsal güdümlü dini yönelim, araçsal ve faydacı bir motivasyonla din deneyimlemektir (Allport & Ross, 1967). Bu yönelimi yüksek olan bireyler, dini kendi amaçları doğrultusunda kullanır ve işlevsel ile pragmatik değerlere önem verirler. Din, bireylere güven duygusu, sosyal statü, sosyal etkileşim,

rahatlık ve kendini doğrulama imkânı sunar. Benimsenen inanç sistemi, temel ihtiyaçları karşılayacak şekilde dikkatle biçimlendirilir ve bireyin kendilik duygusunu azaltmaksızın odağı Tanrı'ya yönlendirir (Allport & Ross, 1967).

İşsel dini yönelimin çevreye duyarlılık açısından olumlu etkileri olduğu görülmektedir. Nitekim Arli ve Tjiptono'nun (2017) çalışmasında, işsel güdümlü dini yönelimi yüksek olan Hristiyan ve Müslüman bireylerin çevresel tutumlarının daha olumlu olduğu bulunmuştur. Benzer biçimde, Pasaribu ve diğerlerinin (2022) araştırması da güçlü bir işsel güdümlü yönelimin çevreye zarar verme ve hayvanların acı çekmesiyle negatif ilişki gösterdiğini ortaya koymuştur. Buna karşılık, dışsal güdümlü dini yönelimin etkileri daha karmaşıktır. Arli ve Tjiptono (2017), Hristiyan örnekleminde dışsal güdümlü yönelim ile olumlu çevre tutumları arasında pozitif bir ilişki bulurken Müslüman örnekleminde bu ilişkinin negatif yönde olduğunu rapor etmiştir. Aynı şekilde Pasaribu ve diğerlerinin (2022), Müslüman grupta dışsal güdümlü dini yönelimin çevreye karşı umursamazlık ve hayvanlara verilen zarar ile pozitif yönde ilişkili ancak işsel güdümlü dini yönelim ile negatif ilişkili olduğunu göstermiştir.

Sorgulayıcı Dini Yönelim

Sorgulayıcı dini yönelim, sorgulayıcı ve şüpheci, katı doktrinlere ve dogmatik görüşlere bağlı kalmaktan ziyade, ruhsal gelişimi ön plana çıkaran bir yoldur (Batson, 1976; Batson ve Schoenrade, 1991). Aynı zamanda "öz-eleştiri ve dini şüphelere yönelik farkındalık", "uyum sağlayabilme" ve "varoluşsal meselelerle yüzleşmeye istekli olma ve bu meselelerin karmaşıklığını basitleştirmeme" gibi farklı özelliklere de sahiptir (Messay vd., 2012). Sorgulayıcı dini yönelimin iklim değişikliği inançlarını anlamlı biçimde etkilediği bulunmuştur (Arli, Van Esch & Cui, 2023).

Köktendinci Dini Yönelim

Köktendinci dini yönelim bireylerin dini inançlarına sıkı sıkıya bağlı kaldığı ve mutlak bir hakikatin varlığını savunduğu dogmatik bir ideolojidir (Altemeyer & Hunsberger, 1992). Köktendinci dini yönelimi yüksek olan bireyler, çoğunlukla kendi kültürlerine ya da etnik kimliklerine güçlü bir bağlılıkla karakterize edilen katı ve dar görüşlü bir zihniyete sahiptirler; bu durum ise sıklıkla ayrımcı tutum ve davranışlara yol açar (Altemeyer & Hunsberger, 1992).

Din ve çevresel tutumlar arasındaki ilişki, farklı dini yönelim türleri ve mezhepler arasında anlamlı farklılıklar göstermektedir. Köktendinci dini yönelimin çevresel tutumlarla negatif ilişkili olduğu da gösterilmiştir (Preston & Shin, 2022). Skalski ve diğerlerinin (2022) Katolik bireyler üzerinde yürüttükleri çalışmada, katılımcıların çevre yanlısı davranışlar ve iklim değişikliğine yönelik duyarlılık açısından düşük düzeyde puanlar aldıkları bildirilmiştir.

Bu bulgular, dini yönelimin biçimi ve içeriğinin çevresel tutumlar ve davranışlar üzerinde belirleyici bir rol oynadığını ortaya koymakta; dinin çevreyle ilişkili değerleri destekleyici ya da engelleyici bir çerçevede işleyebileceğini göstermektedir. Bu sebeple mevcut çalışmada Müslümanlıkta

dindarlık 4 farklı boyutu olan içsel güdümlü, dışsal güdümlü, sorgulayıcı ve köktendinci dini yönelimlerin çevre yanlısı tutumlarla ilişkisi incelenmiştir.

Pasaribu ve diğerlerinin (2022) Endonezya'daki Müslüman katılımcılarla yaptığı yarı-deneysel çalışmada dini anlatılardan koruyuculuk anlatısı okuyan grupta çevreye kayıtsızlık ve hayvanlara zarar verme kabulü en düşük seviyedeysen, hakimiyet anlatısını okuyan grup ve kontrol grubu arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Bu bulgular kontrol grubundaki kişilerin hâkimiyet anlatısına benzer bir dini anlayışa sahip olabileceği ve koruyuculuk anlatısının dini metinlerin nasıl sunulduğunun bireylerin çevresel tutumları üzerinde önemli etkileri olduğunu ortaya koyduğu şeklinde yorumlanmıştır (Pasaribu vd., 2022). Benzer şekilde Hitzhusen (2006), dini metinlerde ifade edilen sahiplenme, Tanrı'nın yaratışına hayranlık duyma ve Tanrı'nın işiyle ilgili olma hissi gibi çeşitli kavramların, dini inançlarla çevreye duyulan ilgi ve kaygı arasındaki olumlu bağlantıya katkıda bulunabileceğini ileri sürmüştür. Bu bağlamda, dini anlatıların bireylerin çevresel tutumlarını nasıl şekillendirdiğine dair bulgular, dini yönelim ile çevreci tutumlar arasındaki ilişkide rol oynayabilecek psikolojik mekanizmaların da incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Olası Aracı Mekanizmalar (Doğaya Bağlılık ve Ekolojik Baskınlık Yönelimi)

Dindarlık boyutlarının çevreci tutumlar üzerindeki etkisini oluşturan olası psikolojik mekanizmaları araştırmak için çalışmamıza iki aracı değişken dahil ettik. İlki, tek tanrılı dinlerdeki insanın doğa üzerindeki hakimiyeti inancı ile ilgili olabilecek ekolojik üstünlük yönelimi, ikincisi ise tanrıya içten bir bağlılık hissetmenin doğaya bağlılık hissetme ile ilişkili olup olamayacağını incelemek için doğaya bağlılık kavramıdır.

Ekolojik Baskınlık Yönelimi (EBY)

Ekolojik baskınlık yönelimi insanların doğa, insan dışı hayvanlar ve diğer insanlar arasındaki hiyerarşik ilişkilerin korunması ve güçlendirilmesini destekleme eğilimini yansıtan bireysel bir eğilim olarak tanımlanmaktadır (Uenal vd., 2022a). Uenal ve diğerlerinin (2022b) araştırmasında, ekolojik baskınlık yöneliminin iklim değişikliğiyle mücadele politikalarına verilen destekle negatif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Aynı çalışmada, ekolojik baskınlık yönelimi ile çevre yanlısı davranışların azalması arasında da güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Kıral Uçar ve diğerlerinin (2023) yürüttüğü araştırmada ise EDO'nun yalnızca iklim değişikliğiyle ilgili suçluluk duygusunun inkârı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu; buna karşılık, sosyal baskınlık yöneliminin çevresel davranışlar ve iklim değişikliği inkârı üzerinde anlamlı etkiler gösterdiği bulunmuştur. Bu bulgular, doğaya yönelik hiyerarşik inanç sistemlerinin ve sosyal baskınlık eğilimlerinin çevresel sorumlulukla ilgili tutum ve davranışlar üzerinde önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Doğaya Bağlılık (DB)

Araştırmamızın ikinci olası aracı değişkeni doğaya bağlılık ise bireyin doğaya karşı yaşadığı duygusal bağ, doğayla bağlantısı ve doğanın parçası olarak hissetmesi olarak tanımlanmıştır (Mayer & Frantz, 2004). Doğayla kurulan bağ, kişisel deneyimler, duygular ve düşüncelerle şekillenen derin ve öznel bir deneyimdir (Pritchard et al., 2020; Richardson & Butler, 2022). Bu bağ güçlendikçe, bireyin kendini doğanın bir parçası olarak hissetmesi ve doğaya yönelik takdiri de artar. Çeşitli araştırmalar doğa ile kurulan duygusal ve bilişsel bağın çevre dostu davranışlarla anlamlı biçimde ilişkili olduğunu göstermiştir (Atik vd., 2023; Pereira & Forster, 2015). Benzer şekilde, doğayla güçlü bir bağlılık hissine sahip olan kişilerin, çevreyi koruma ve muhafaza etmeye yönelik eylemlerde bulunma olasılığın daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Nisbet vd., 2009; Martin vd., 2020). Bu bağlamda, Schultz (2002), bireyin doğayı kendilik temsiline ne ölçüde dahil ettiğini ifade eden “ben-doğa bağlantısı” kavramını öne sürmüştür. Doğayla bu tür bir özdeşleşmenin, çevreye yönelik daha duyarlı tutumları besleyebileceği düşünülmektedir. Ayrıca, Deville ve diğerlerinin (2021) araştırması, çocuklukta doğada zaman geçirmenin bireylerin doğal çevreye yönelik takdir duygusunu artırdığını ve bu deneyimlerin yetişkinlikte çevre dostu tutum ve davranışlar üzerinde olumlu etkiler yarattığını ortaya koymuştur. Bu bulgular, bireyin doğayla kurduğu psikolojik bağın, çevresel farkındalık ve eylemlilik üzerinde temel belirleyicilerden biri olabileceğini göstermektedir.

Çevreci Tutumların Kuramsal Temelleri

Çevreci tutumlar, sürdürülebilir uygulamaları ve çevrenin korunmasını önceliklendiren inanç ve değerleri içerir. Bu tutumlar, çevreye verilen zararı en aza indirme arzusu ve insan faaliyetlerinin gezegenimiz üzerindeki olumsuz sonuçlarına duyulan derin kaygı tarafından yönlendirilir (Dunlap, 2000). Stern (2000), çevreci tutumların çevreci davranışlar üzerindeki etkisinin sosyal normlar ve kişisel normlar gibi çeşitli faktörlere bağlı olduğunu öne sürmüştür. Ajzen ve Fishbein’in (1975) “beklenti-değer modeli”, tutum nesnesine yönelik inançların tutumları şekillendirdiğini belirtir. Davranışa yönelik tutumlarda, her bir inanç söz konusu davranışı belirli bir sonuç veya davranışın gerçekleştirilme maliyeti gibi bir özellik ile ilişkilendirir (Ajzen & Fishbein, 1975). Planlı Davranış Teorisi ise, yeşil ürünleri destekleme, geri dönüşüm yapma ve enerji tasarrufu gibi çevresel davranışların benimsenmesinin, bireylerin güçlü çevre tutumlarına ve sorumluluk duygusuna sahip olmaları durumunda daha olası olduğunu öne sürer (Ajzen, 1991). Bahsi geçen kaynaklar, tutumların davranışları belirli şekillerde etkilediğini göstermektedir. Bu nedenle tutumların incelenmesi, davranış değişimini anlamak açısından önemlidir. Biz bu çalışmada araştırmanın yapıldığı bağlamın koşullarına daha uygun olduğu için tutumları inceliyoruz.

Mevcut Çalışma

Yukarıda özetlenen kuramsal ve ampirik bulgular doğrultusunda, bu çalışmada Müslüman katılımcılar arasında dindarlığın dört boyutu (içsel güdümlü, dışsal güdümlü, sorgulayıcı ve köktendinci

dini yönelim) ile çevre yanlısı tutumlar arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu ilişkilerde doğaya bağlılık ve ekolojik baskınlık yöneliminin olası aracı rolleri test edilmiştir. Bu doğrultuda yukarıda açıklanan alanyazın doğrultusunda geliştirilen hipotezler şunlardır:

- İçsel güdümlü dini yönelim ve sorgulayıcı dini yönelimin çevre yanlısı tutumlarla pozitif ilişkili olması ve bu ilişkilerde doğaya bağlılığın aracı değişken olması beklenmektedir
- Dışsal güdümlü dini yönelim ve köktendinci dini yönelimin çevre yanlısı tutumlarla negatif ilişkili olması ve bu ilişkilerde ekolojik üstünlük yöneliminin aracı değişken olması beklenmektedir.

YÖNTEM

Dindarlığın dört boyutu (içsel güdümlü, dışsal güdümlü, sorgulayıcı ve köktendinci dini yönelim) ile çevre yanlısı tutumlar arasındaki ilişkilerde doğaya bağlılık ve ekolojik baskınlık yöneliminin aracı değişken rolünü araştırmak için çevrim içi bir anket araştırması yapılmıştır ve kartopu örnekleme yöntemiyle 292 gönüllü katılımcıya ulaşılmıştır. Bu araştırma, küresel ısınma açısından risk altında bulunan bir bölge olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde (KKTC) gerçekleştirilmiştir. Bölgenin sıcak ve kurak iklim koşulları, özellikle kuraklık ve su kıtlığı gibi çevresel tehditlerin artmasına yol açabilecek niteliktedir. Bu kısımda katılımcılarla ilgili demografik bilgiler, araştırma süreci ve ölçüm araçları açıklanmaktadır.

Katılımcılar

Araştırmaya katılan 292 kişi arasından Müslümanlık dışında dini inanışları olduğunu belirten 14 katılımcının ve soruların hiçbirini cevaplamayan 2 katılımcının verisi veri setinden çıkarılmıştır. Analize dahil edilen toplam katılımcı sayısı 276'dır, 94 erkek %34 ve 179 kadın %65 (3 katılımcı cinsiyet sorusunu cevaplamamıştır). Katılımcıların yaş ortalaması 25.14 (SS= 7.50, Mod= 22).

Katılımcıların eğitim seviyesi incelendiğinde, yüzde 76'sı üniversite öğrencisi (N=210), yüzde 13'ü üniversite mezunu (N=38), yüzde 5'i lise mezunu (N=14), yüzde 2'si yüksek lisans mezunu (N=8), yüzde 2'si doktora mezunu (N=6). Katılımcıların aylık gelir düzeyini sorusuna cevapları şekildedir: yüzde 30'u 30.000-50.000TL (N=82), yüzde 26'i 70.000-100.000TL (N=71), yüzde 25'i 50.000-70.000TL (N=70), yüzde 12'si 10.000-30.000TL (N=33), yüzde 5'i, 0-10.000TL (N=14).

Katılımcılara siyasi görüşlerini nasıl tanımladıkları açık uçlu soru olarak sorulmuştur, cevapları şu şekilde sınıflandırılmıştır: siyasetle ilgilenmiyorum (N=105, 38%), sol görüşlü (N=54, 19.5%), bağımsız (N=29, 10.5%), Atatürkçü (N=25, 9%), Milliyetçi (N=19, 6.8%), Liberal (N=13, 4.7%), Demokrat (N=12, 4.3%), Cumhuriyetçi (N=7, 2.5%), Sosyalist (N=5, 1.8%) ve Siyaseti sadece takip ediyorum (N=5, 1.8%). Katılımcıların siyasi görüşlerinin hayatlarındaki önemi 1-7 Likert tipi ölçekte ortalama 4.33 (SS=1.69). İslam dinini benimseyen katılımcıların 7'li Likert tipi ölçek üzerinde dini inançlarının hayatlarındaki öneminin ortalaması 3.16 (SS = 1.74).

Uygulama Süreci

Araştırma için etik onay, araştırmacıların bağlı olduğu üniversitenin etik kurulundan alınmıştır. Çalışmada, ilgili ölçeklerin Türkçeye uyarlanmış versiyonları kullanılmıştır. Veriler, Nisan ve Mayıs 2024 tarihleri arasında çevrim içi bir anket aracılığıyla toplanmıştır. Anket, “Genel Dünya Görüşleri Anketi” başlığıyla çeşitli sosyal medya platformlarında ve e-posta gruplarında paylaşılmıştır. Katılımcılara kartopu örnekleme yöntemiyle ulaşılmış ve çalışmaya gönüllü olarak katılmışlardır. Katılımcılar önce bilgilendirilmiş onam formunu okumuş, ardından sırasıyla demografik bilgi formu, Müslüman Dini Yönelim Ölçeği, Doğaya Bağlılık Ölçeği, Ekolojik Baskınlık Ölçeği ve Çevre Yanlısı Tutumlar Ölçeği’ni doldurmuşlardır. Son olarak katılım sonrası bilgilendirme formunu okumuşlardır. Elde edilen veriler, JASP (Sürüm 0.16.2; JASP, 2024) programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Müslüman Dini Yönelim Ölçeği

Müslümanlık bağlamında dindarlığın yukarıda açıklanan dört boyutu, Ercan (2009) tarafından uyarlanan 21 maddelik 7’li Likert tipi bir ölçek ile değerlendirilmiştir.

İçsel Güdümlü Dini Yönelim: Bu yönelimi benimseyen bireyler, temel motivasyonlarını dinden alır ve inançlarını günlük yaşamlarına entegre ederek dengeli bir şekilde yaşarlar (Allport & Ross, 1967). Altı maddeden oluşan bu alt ölçeğin güvenilirlik katsayısı $\alpha = .92$ ’dir. Ölçekte yer alan örnek bir madde: “İçimden geldiği için Allah’a inanırım.”

Dışsal Güdümlü Dini Yönelim: Bu yönelimi yüksek olan bireyler için din; güven duygusu, sosyal statü, sosyal etkileşim, rahatlık ve kendini doğrulama imkânı sunar. Beş maddelik bu alt ölçeğin güvenilirlik katsayısı $\alpha = .81$ ’dir. Örnek bir madde: “Din, her şeyden önce, başıma acı ve felaket geldiği zaman beni teselli eder.”

Sorgulayıcı Dini Yönelim: Sorgulayıcı yönelime sahip bireyler, dini kişisel ve toplumsal çatışmalar ile sorunlardan beslenen, sürekli bir araştırma ve sorgulama süreci olarak görürler. Bu bireyler çoğunlukla toplumsal ve varoluşsal yapıyı sorgulamakta ve belirli bir dini kuruma bağlı olma gereği duymamaktadırlar (Batson, 1976). Beş maddelik alt ölçeğin güvenilirlik katsayısı $\alpha = .69$ ’dur. Ölçekte yer alan örnek bir madde: “Dinin kurallarını sorgular ve kendime göre uygularım.”

Köktendinci Dini Yönelim: Bu yönelimi benimseyen bireyler, kendi dinlerini tek doğru olarak görür ve dinin kurallarını hem kendileri hem de başkaları için katı biçimde benimserler. Beş maddeden oluşan bu alt ölçeğin güvenilirlik katsayısı $\alpha = .73$ ’tür. Örnek bir madde: “İnançlı bir kişi olarak dini kuralların yarım yamalak uygulanmasına karşıyım.”

Ekolojik Baskınlık Yönelimi Ölçeği

Uenal ve diğerlerinin (2022) tarafından geliştirilen bu ölçekte, ekomerkezci ve antroposentrik bakış açıları arasındaki ikiliği açıklayan popüler grafiksel bir temsil, 7’li Likert tipi ölçek üzerinde değerlendirilmiştir. Ölçeğin Türkçe adaptasyonu Kırıl-Uçar ve diğerlerinin (2023) tarafından

yapılmıştır. Tek maddelik bir ölçek olduğu için iç tutarlılık katsayısını hesaplamak mümkün değildir. Türkçe uyarlamasının yapıldığı çalışmada (Kıral-Uçar vd., 2023), EBY'nin sosyal baskınlık yönelimiyle pozitif ilişkisi ($r = .31, p < .01$) ölçüt geçerliğinin bir göstergesi olarak raporlanmıştır. Mevcut çalışmada ise EBY'nin doğaya bağlılıkla negatif yönde ilişkili olması ($r = -.18, p < .01$), kuramsal olarak beklenen yöne uygun düşmekte ve kısmen ayırt edici geçerliğe işaret etmektedir; ancak korelasyon katsayısının düşük olması nedeniyle bu bulgu temkinli biçimde yorumlanmalıdır.

Doğaya Bağlılık Ölçeği

Mayer ve Frantz (2004) tarafından geliştirilen ve Bektaş ve diğerleri (2017) tarafından Türkçeye uyarlanan bu ölçek, 8 madde üzerinden 5'li Likert tipi bir yapı ile uygulanmıştır. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı $\alpha = .81$ 'dir. Örnek maddeler arasında “Sıklıkla çevremdeki doğal dünyayla bir olduğumu düşünüyorum” ve “Hayatımı düşündüğümde, kendimi daha geniş döngüsel bir yaşam sürecinin bir parçası olarak hayal ediyorum” ifadeleri yer almaktadır.

Çevre Yanlısı Tutumlar (ÇYT) Ölçeği

Félonneau ve Becker (2008) tarafından geliştirilen ve 12 maddeden oluşan bu ölçek, 4'lü Likert tipi yapı ile uygulanmıştır. Ölçekte yer alan örnek bir madde “Olabilirdi kadar az spreay (örneğin deodorant) kullanmak, gezegeni gelecek nesiller için korur” şeklindedir. Ölçeğin Türkçeye adaptasyonu yazarlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Öncelikle çeviri ve geri çeviri yapılarak dilsel eşdeğerlik sağlanmış, uzman görüşleriyle ifadelerin anlaşılabilirliği kontrol edilmiştir. Veri toplandıktan sonra, ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Öncelikle ölçeğin faktör analizine uygunluğunu değerlendirmek amacıyla Kaiser–Meyer–Olkin (KMO) örneklem yeterliliğinin uygunluğu (KMO = .88) ve Bartlett küresellik testlerinin anlamlılığı incelenmiştir ($\chi^2(66) = 957.09, p < .001$). Tek faktörlü model verilere kabul edilebilir düzeyde uyum göstermiştir, $\chi^2(54) = 161.58, p < .001$, CFI = .88, TLI = .85, RMSEA = .08 [90% GA (.07, .10)], SRMR = .05. Tüm faktör yükleri anlamlı bulunmuş ($p < .001$) ve .39 ile .78 arasında değişmiştir.

Maddelerin açıklanan varyans oranları (R^2) .15 ile .61 arasında değişmekte olup, ölçeğin tek boyutlu yapısını desteklemektedir. Ölçeğin iç tutarlılığı yüksek düzeydedir (Cronbach's $\alpha = .85$, McDonald's $\omega = .85$). Bu bulgular, ölçeğin Türkçe formunun yapı geçerliliği ve güvenilirliğinin yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir.

BULGULAR

Katılımcıların yaşları, cinsiyetleri, gelir düzeyleri, siyasi görüşleri, dini inançları, siyasi görüşlerine ne derece önem verdikleri ve dinlerine ne derece önem verdikleri demografik değişkenler olarak dahil edilmiştir. Bu sorulara dair bilgiler katılımcılar bölümünde açıklanmıştır. Araştırma değişkenlerine dair ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Katılımcıların yaşı sadece içsel güdümlü dini yönelim ile pozitif anlamlı korelasyona sahiptir 0.17 ($p<.05$). Katılımcıların dine verdikleri önem ile içsel güdümlü dini yönelim arasında 0.57 ($p<.001$), dışsal güdümlü dini yönelim arasında 0.37 ($p<.001$), köktendinci dini yönelim arasında 0.45 ($p<.001$), doğaya bağlılık arasında 0.17 ($p<.01$) ve çevre yanlısı tutumlar arasında 0.14 ($p<.05$) anlamlı korelasyon bulunmuştur.

İçsel güdümlü dini yönelim ile dışsal güdümlü dini yönelim arasında 0.62 ($p<.001$), köktendinci dini yönelim arasında 0.39 ($p<.001$), doğaya bağlılık arasında 0.24 ($p<.001$), ve çevre yanlısı tutumlar arasında 0.25 ($p<.001$) anlamlı korelasyon bulunmuştur. Dışsal güdümlü dini yönelim ile köktendinci dini yönelim arasında 0.54 ($p<.001$), doğaya bağlılık arasında 0.14 ($p<.05$) ve ekolojik baskınlık yönelimi arasında 0.13 ($p<.05$) anlamlı korelasyon bulunmuştur. Köktendinci dini yönelim ile sorgulayıcı dini yönelim arasında -0.25 ($p<.001$) negatif korelasyon bulunmuştur.

Doğaya bağlılık ile ekolojik baskınlık yönelimi arasında -0.18 ($p<.01$) ve çevre yanlısı tutumlar arasında 0.29 ($p<.001$) anlamlı korelasyon bulunmuştur. Ekolojik baskınlık yönelimi çevre yanlısı tutumlar arasında -0.17 ($p<.01$) negatif anlamlı korelasyon bulunmuştur.

Tablo 1. Betimleyici İstatistik ve Korelasyon Değerleri

	Yaş	Dine verilen önem	İGDY	DGDY	KDY	SDY	DB	EBY	ÇYT
N	270	273	270	269	270	268	268	275	267
Ortalama	25.14	3.16	4.36	2.79	2.24	4.64	3.35	3.62	3.11
SS	7.50	1.74	1.82	1.33	1.14	1.29	0.73	2.26	0.54
Dine verilen önem	0.15*								
İGDY	0.17**	0.57***							
DGDY	0.10	0.37***	0.62***						
KDY	0.05	0.45***	0.39***	0.54***					
SDY	-0.02	-0.07	0.07	0.00	-0.25***				
DB	0.08	0.17**	0.24***	0.14*	0.11	0.11			
EBY	0.01	0.01	-0.04	0.13*	0.10	0.01	-0.18**		
ÇYT	0.11	0.14*	0.25***	0.07	-0.04	0.11	0.29***	-0.17**	

* $p<.05$, ** $p<.01$, *** $p<.001$

İGDY: İçsel Güdümlü Dini Yönelim, DGDY: Dışsal Güdümlü Dini Yönelim, KDY: Köktendinci Dini Yönelim, SDY: Sorgulayıcı Dini Yönelim, DB: Doğaya bağlılık, EBY: Ekolojik Baskınlık Yönelimi, ÇYT: Çevre Yanlısı Tutumlar

Araştırma değişkenlerinin cinsiyet açısından karşılaştırmasına baktığımızda, kadın katılımcıların içsel güdümlü dini yönelimi ($t(142.96)=-2.53$, ort. farkı=-0.64, $p=.01$ Cohen's $d=-0.34$), dışsal güdümlü dini yönelimi ($t(170.82)=-2.53$, ort. farkı=-0.63, $p<.001$, Cohen's $d=-0.48$), doğaya bağlılığı ($t(161.25)=-3.70$, ort. farkı=-0.35, $p<.001$, Cohen's $d=-0.48$) ve çevre yanlısı tutumlarının ($t(143.49)=-4.18$, ort.farkı=-0.31, $p<.001$, Cohen's $d=-0.56$) erkek katılımcılardan daha yüksek olduğu bulunmuştur (bakınız Tablo 2).

Tablo 2. Araştırma Değişkenlerinde Cinsiyet Karşılaştırması

	Kadın		Erkek						95% Güven Aralığı		
	Ort.	SS	Ort.	SS	T	Df	P	Ort. Farkı	Alt Sınır	Üst Sınır	Cohen's d
Dine verilen önem	3.25	1.67	2.97	1.86	-1.20	167.60	0.22	-0.28	-0.73	0.17	-0.15
İGDY	4.58	1.64	3.93	2.10	-2.53	142.96	0.01	-0.64	-1.15	-0.14	-0.34
DGDY	3.00	1.28	2.36	1.33	-3.68	170.82	<.001	-0.63	-0.97	-0.29	-0.48
KDY	2.22	1.13	2.28	1.16	0.40	169.45	0.68	0.06	-0.23	0.35	0.05
SDY	4.71	1.26	4.46	1.36	-1.44	167.77	0.15	-0.24	-0.59	0.09	-0.18
DB	3.47	0.68	3.11	0.77	-3.70	161.25	<.001	-0.35	-0.54	-0.16	-0.48
EBY	3.43	2.24	3.95	2.26	1.82	188.31	0.07	0.52	-0.04	1.09	0.23
ÇYT	3.21	0.47	2.90	0.61	-4.18	143.49	<.001	-0.31	-0.45	-0.16	-0.56

Bu çalışmanın hipotezlerini test etmek amacıyla, JASP kullanılarak 1.000 yeniden örnekleme ile bootstrap çoklu aracı değişken modeli uygulanmıştır. Aracı değişken modelinde, içsel güdümlü dini yönelim, dışsal güdümlü dini yönelim, arayış tipi dini yönelim ve fundamentalist dini yönelim yordayıcı değişkenler olarak alınırken; doğayla bütünleşme, doğanın bir parçası olma ve ekolojik hâkimiyet yönelimi aracı değişkenler olarak modele dahil edilmiştir. Dine verilen önem de karıştırıcı değişken olarak analizde kontrol edilmiştir. Söz konusu aracı değişken modeli, çevreye yönelik tutumlar adlı sonuç değişken için bütünsel olarak test edilmiştir.

Aracı değişken analizi öncesinde, analizde yer alan her iki regresyon denklemi için varsayım kontrolleri yapılmıştır. Normallik varsayımı için Q-Q grafikleri incelendiğinde noktaların doğrusal eksene yakın hizalandığı görülmüştür. 1.80–1.95 aralığındaki Durbin–Watson istatistikleri hataların bağımsız olduğunu göstermektedir. Cook's Distance değerleri 1'in altında kalmış ve standartlaştırılmış artıkların ± 3 sınırını aşmadığı gözlemlenmiştir; dolayısıyla etkili aykırı gözlem tespit edilmemiştir. Çoklu doğrusal bağlantı varsayımı tolerans ve VIF değerleri incelenerek test edilmiştir. Tüm yordayıcı değişkenler ve kontrol değişkeni için tolerans değerleri .10 sınır değerinin üzerinde ve VIF değerleri kabul edilen 5'ten küçük olma sınırı içinde bulunmuştur, modelde çoklu doğrusal bağlantı sorununun bulunmadığını göstermektedir. Bu sonuçlar, regresyon varsayımlarının sağlandığını ve modelin geçerli biçimde yorumlanabileceğini göstermektedir.

Tablo 3. Çoklu Doğrusal Bağlantı (Multicollinearity) Analizi Sonuçları

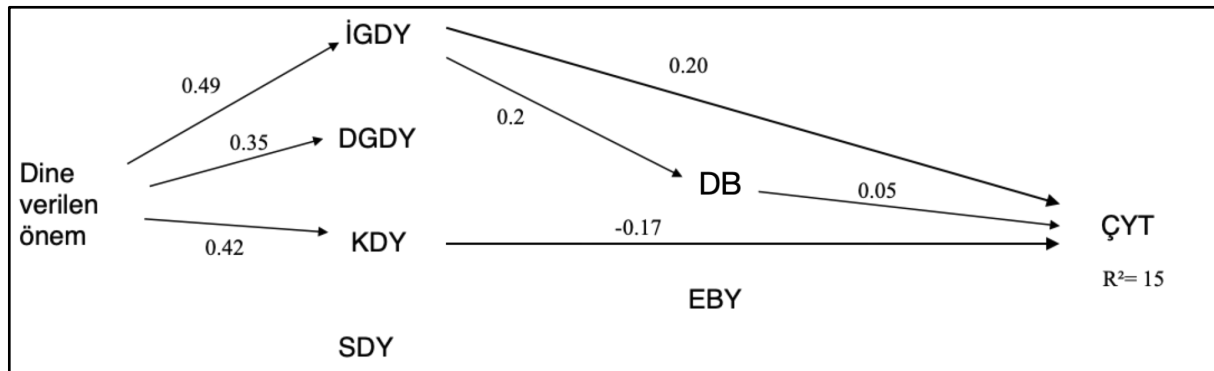
	Tolerans	VIF
İGDY	0.507	1.971
DGDY	0.488	2.047
KDY	0.576	1.737
SDY	0.883	1.132
Dine verilen önem	0.687	1.456

Modelde çevre yanlısı tutumların açıklanan toplam varyans $R^2=0.15$ olduğu bulunmuştur; Cohen'in sınıflamasına göre orta düzeyde bir etki büyüklüğüne ($f^2 = .18$) karşılık gelmektedir.

İçsel güdümlü dini yönelimin çevre yanlısı tutumlar üzerinde doğrudan olumlu anlamlı etkisi ($\beta = .20, z=2.52, p < .05, 95\% \text{ GA } [0.051, 0.370]$) vardır. Ayrıca içsel güdümlü dini yönelimin çevre yanlısı tutumlar üzerindeki toplam etkisi de anlamlı ($\beta = .28, z=3.59, p < .001, 95\% \text{ GA } [0.136, 0.449]$). Bu etkinin anlamlı bir kısmı dolaylı yollarla gerçekleşmiştir (*toplam dolaylı etki* $\beta = .08, z=2.72, p < .01, 95\% \text{ GA } [0.024, 0.140]$), özellikle doğaya bağlılık yoluyla ($\beta=.05, z=2.08, p < .05, 95\% \text{ GA } [0.004, 0.099]$). Bu bulgular, içsel güdümlü dini yönelimin çevreye yönelik olumlu tutumları büyük ölçüde aracı mekanizmalar özellikle doğaya bağlılık aracılığıyla etkilediğini göstermektedir.

Köktendinci dini yönelimin çevre yanlısı tutumlar üzerinde doğrudan negatif ancak anlamlı etkisi ($\beta = -.17, z=-2.13, p < .05, 95\% \text{ GA } [-0.335, -0.013]$) bulunmuştur. Dışsal güdümlü dini yönelim ve sorgulayıcı dini yönelimin çevre yanlısı tutumlar üzerinde doğrudan etkisi bulunmamıştır. Köktendinci dini yönelimin, dışsal güdümlü dini yönelimin ve sorgulayıcı dini yönelimin çevre yanlısı tutumlar üzerinde aracı değişkenler aracılığıyla dolaylı bir etkisi bulunmamıştır.

Figür 1. Çevre Yanlısı Tutumları Yordayan Aracı Değişken Modeli

Not: Standardize edilmiş regresyon katsayıları raporlanmıştır.

Tablo 4. Dindarlık Boyutlarının Çevre Yanlısı Tutumlar Üzerindeki Dolaylı Etkilerinin Bootstrap Analizi

Yordayıcı	Aracı Değişken	β	SH	%95 GA [Alt, Üst]
İGDY	DB	0.051	0.024	[0.004, 0.099]
İGDY	EBY	0.030	0.018	[-0.005, 0.067]
DGDY	DB	0.000	0.020	[-0.039, 0.040]
DGDY	EBY	-0.032	0.019	[-0.069, 0.005]
KDY	DB	0.014	0.022	[-0.029, 0.057]
KDY	EBY	-0.005	0.011	[-0.027, 0.016]
SDY	DB	0.022	0.017	[-0.011, 0.055]
SDY	EBY	-0.004	0.009	[-0.021, 0.013]

Dine verilen önemin içsel güdümlü dini yönelim ($\beta=.49, z=9.03, p < .001, 95\% \text{ GA } [0.388, 0.603]$), dışsal güdümlü dini yönelim ($\beta=.35, z=6.40, p < .001, 95\% \text{ GA } [0.246, 0.463]$) ve köktendinci

dini yönelim ($\beta=.42$, $z=7.36$, $p<.001$, 95% GA [0.318, 0.547]) üzerinde anlamlı etkileri olmasına rağmen, sorgulayıcı dini yönelim ve çevre yanlısı tutumlar üzerinde anlamlı etkisi bulunmamıştır.

TARTIŞMA

Bu çalışmada katılımcıların dine verdikleri önem kontrol edilerek, Müslümanlıkta dindarlığın 4 farklı boyutuyla (içsel güdümlü, dışsal güdümlü, sorgulayıcı ve köktendinci dini yönelim) çevre yanlısı tutumlar arasındaki ilişkilerde doğaya bağlılık ve ekolojik baskınlık yöneliminin aracı değişken rolü incelenmiştir. Çalışmamızda, Müslümanlıkta dindarlığın dört farklı boyutunun birlikte değerlendirilmesi, farklı boyutların birbiriyle ilişkilerinin de göz önünde bulundurulmasını sağlamıştır (dört boyutun birbiriyle ilişkileri .25 ve .62 arasında değişmektedir, bakınız Tablo 1).

İçsel güdümlü dini yönelim çevre yanlısı tutumları hem doğrudan hem de dolaylı (özellikle doğaya bağlılık aracılığıyla) pozitif olarak etkilemektedir. Bu durum, dini inancı içselleştiren bireylerin doğayla daha güçlü bir bağ kurduğunu ve çevresel değerlere daha açık olduğunu göstermektedir. Köktendinci dini yönelim ise çevre yanlısı tutumları negatif yönde etkilemektedir. Bu durum, çevresel kaygıların bazı katı inanç sistemleriyle çelişebileceğini göstermektedir.

Dışsal güdümlü dini yönelim, çevre yanlısı tutumlarla ne doğrudan ne de dolaylı yollarla anlamlı bir ilişki göstermemiştir. Dışsal güdümlü dini yönelimin ekolojik baskınlık yönelimi aracılığıyla çevresel tutumlara olan etkisi negatif yönde olsa da bu etki istatistiksel olarak anlamlı değildir ($\beta = -.032$, $p = .098$). Bu sonuç, dışsal güdümlü dini yöneliminin yüksek olmasının, dinin bireyler için sosyal ya da faydacı bir araç olarak görülmesinin, çevresel duyarlılıkla ilişkili görünmediğini göstermektedir.

Sorgulayıcı dini yönelim çevre yanlısı tutumlar üzerinde ne doğrudan ne de dolaylı olarak anlamlı bir etki göstermemiştir. Bu, sorgulayıcı dini yönelimin daha bireysel ve sorgulayıcı doğası nedeniyle çevresel tutumlarla net bir bağlantı kurulamamış olabileceğini düşündürmektedir.

Aracı değişken analizinde katılımcıların hayatlarında dine verdikleri önem, kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Bulgular, bireylerin dine verdikleri önemin çevreye yönelik tutumlarını doğrudan belirlemediğini, ancak dini yönelimleri şekillendirerek dolaylı bir etkide bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, çevresel tutumların sadece dini bağlılığın derecesinden ziyade, bireylerin dini nasıl yaşadıklarıyla (örneğin içselleştirme, dışsallaştırma, sorgulama) daha yakından ilişkili olabileceğini ortaya koymaktadır.

Ekolojik baskınlık yönelimi alan yazındaki çalışmalarla benzer şekilde çevre yanlısı tutumlar ile negatif ilişkili bulunmuştur (Uenal vd., (2022), ancak dini yönelimlerle çevre yanlısı tutumlar arasında anlamlı bir aracı değişken olmamıştır. Bu durum, çalışmamızdaki dini yönelimlerin çevre yanlısı tutumlarla ilişkilerinin, insan merkezli bakış açısının benimsenmesinden kaynaklanmadığını düşündürmektedir. Fakat, ekolojik baskınlık yönelimi ölçeğinin tek maddelik görsel üzerinden değerlendirilmesi ile de ilişkili olabilir, tek maddelik değerlendirme ölçek için güvenilirlik analizi

yapılmasını imkânsız kılmıştır. İleriki çalışmalarda bu tezin tekrar test edilmesi durumunda geçerlilik ve güvenilirlik değerlendirmesinin yapılabileceği şekilde ölçeğin kullanılması düşünülebilir.

Çalışmamız alan yazında da belirtilen içsel güdümlü dini yönelim ve çevre yanlısı tutumlar arasındaki pozitif ilişkiyi desteklerken (Arlı & Tjiptono, 2017), bu ilişkinin açıklayıcısı olarak doğaya bağlılığın göz önünde bulundurulması doğrultusunda destek bulgular ortaya çıkarmıştır. Alan yazında da köktendinci dini yönelimin çevrecilik ile negatif ilişkisini gösteren çalışmalar mevcuttur (Preston & Shin, 2022; Skalski vd., 2022), bu çalışmada da benzer şekilde negatif ilişki bulunmuştur. Çalışmada kullanılan iki aracı değişkenden hiçbirisi bu ilişkiyi açıklamamıştır. İleriki çalışmalarda bu ilişkiyi açıklayabilecek otoriterlik yönelimini aracı değişken olarak kullanmak düşünülebilir.

Alan yazında dışsal güdümlü dini yönelim ve çevre yanlısı tutumlar arasındaki ilişkiler Hristiyan katılımcılar için pozitif iken, Müslüman katılımcılar için negatif olduğuna dair bulgular mevcuttur (Arlı & Tjiptono, 2017), ancak bu çalışmada dışsal güdümlü dini yönelim ve çevre yanlısı tutumlar arasında doğrudan ya da dolaylı anlamlı ilişki bulunmamıştır. Bu çalışmada ilişkisinin bulunmaması katılımcıların çoğunluğun üniversite öğrencisi olması ve dışsal güdümlü dini yönelim puanlarının görece düşük olması (7’li Likert tipi bir ölçek üzerinde örneklemin ortalaması 2.79 olarak bulunmuştur.) ile ilişkili olabilir.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, örneklem büyüklüğü görece küçük olup yalnızca tek bir bölgeyle (KKTC) sınırlıdır. Örneklem kartopu yöntemiyle çevrim içi olarak toplanmış ve katılımcıların büyük bir kısmı üniversite öğrencilerinden oluşmuştur. Bu durum, sonuçların farklı yaş ve sosyo-demografik gruplara genellenebilirliğini sınırlandırmaktadır. Ayrıca, çalışma kesitsel bir tasarıma sahip olduğundan, elde edilen ilişkiler nedensel olarak yorumlanmamalıdır. Örneklemin çoğunluğunun görece genç ve üniversite öğrencisi olması, hayatlarında dine verilen önemin yüksek olmaması da dindarlık ve çevre yanlısı tutumlar arasındaki ilişkiyi etkilemiş olabilir. Dinin çevre yanlısı tutumlar üzerindeki etkisini anlamak için daha büyük ve daha çeşitli dini yönelimleri olan bir örneklemden veri toplamak yardımcı olacaktır. Ekolojik Baskınlık Yönelimi (EBY) tek maddelik bir görsel karşılaştırma ile ölçülmüş olduğundan, iç tutarlılık güvenilirliği değerlendirilememiş ve ölçüm hatası olasılığı gözlenen ilişkileri etkilemiş olabilir. Gelecekteki çalışmalarda, bu görsel karşılaştırma sorusuna ek olarak EBY’nin ölçümüne farklı maddelerin dahil edilmesi düşünülebilir. Çalışmada politik yönelim açık uçlu biçimde sorulmuştur. Bu yaklaşım, katılımcıların kendilerini istedikleri şekilde ifade edebilmelerine ve farklı kimlik veya yönelimlerin görünür olmasına olanak tanımıştır. Ancak bu çeşitlilik, yanıt kategorilerinin heterojenleşmesine ve politik yönelim değişkeninin istatistiksel analizlere dâhil edilmesini güçleştirmiştir. Gelecekteki araştırmalarda, politik yönelimi ölçmek için nicel ölçeklerin veya standartlaştırılmış kategori sistemlerinin kullanılması bu sınırlılığı giderebilir. Ayrıca, çevre yanlısı tutumlar ölçeği ilişkin bazı sınırlılıklar mevcuttur 1-4 arası Likert ölçek kullanımı varyansı azaltmıştır. İleriki araştırmalarda çevre yanlısı tutumların yanısıra davranışlar ve çevreye yönelik kaygıya da bakılabilir. Gelecek araştırmalarda sosyoekonomik düzey ve eğitim seviyesi gibi kontrol

değişkenlerinin kullanılması; yaşam doyumu ve haz yönelimi gibi değişkenlerin moderatör olarak dahil edilmesi; otoriterlik, ahlaki temeller ve kişilik özellikleri gibi aracılık eden değişkenlerin analiz edilmesi, daha kapsamlı ve açıklayıcı sonuçlara ulaşılmasına katkı sağlayabilir.

İnsanların ahlaki inanış ve davranışları için bir rehber olarak görülen dinin, çevre yanlısı görüşler ve davranışlar üzerindeki etkisinin anlaşılması için araştırılan dinin özel inanışları ve uygulamaları içinde bulundukları sosyal ve ekonomik bağlam göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Arli ve Tjiptono (2017) çalışmalarında Hristiyan grupta dışsal güdümlü dini yönelim ile çevre yanlısı tutumlar arasında pozitif korelasyon bulurken, Müslüman grupta dışsal güdümlü dini yönelim ile çevre yanlısı tutumlar arasında negatif korelasyon bulmuşlardır. Bu durum özellikle Hristiyan dini liderlerin sürdürülebilirlik ve çevre koruma ilkelerini giderek daha fazla vurgulamaları ile ilişkili olabilir (Tucker & Grim, 2001). Benzer şekilde tek tanrılı dinlerde bulunan insanın doğayı koruma kollama sorumluluğu inanışının vurgulanması bizim çalışmamızda bulunan köktendinci dini yönelimin çevre yanlısı görüşler üzerindeki etkisinin olumsuzdan olumluya dönüşmesinde etkili rol oynayabilir. Bu sebeple dindar topluluklar için çevre yanlısı görüşler ve davranışların teşvik edilebilmesi için dini lider ve topluluklarla iş birliği yapılması gerekir.

Araştırma bulguları, dini kurumlarla iş birliği yaparak çevre bilincini artırmaya yönelik müdahalelerin önemine işaret etmektedir. Bu bağlamda, dini kurumlarda doğa eğitiminin ve doğada zaman geçirmenin teşvik edilmesi, hem bireylerin çevreyle daha güçlü bir bağ kurmalarını sağlayabilir hem de çevresel sorumlulukların dini değerlerle uyumlu bir biçimde benimsenmesine katkıda bulunabilir. Ayrıca, doğayla güçlü bir bağ geliştirmeye yönelik eğitim programları, bireylerde yalnızca çevre yanlısı davranışları artırmakla kalmayıp aynı zamanda insanlar, hayvanlar ve doğa arasında daha eşitlikçi bir bakış açısının oluşmasını da destekleyebilir.

Yazar Katkısı: Yazarlar eşit oranda katkı sağlamışlardır.
Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması beyan etmemişlerdir.

KAYNAKÇA

- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1975). Bayesian analysis of attribution processes. *Psychological Bulletin*, 82(2), 261–277.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211.
- Allport, G. W., & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432–443.
- Altemeyer, B., & Hunsberger, B. (1992). Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 2(2), 113–133.
- Arli, D., Van Esch, P., & Cui, Y. (2023). Who cares more about the environment, those with an intrinsic, an extrinsic, a quest, or an atheistic religious orientation?: Investigating the effect of religious ad appeals on attitudes toward the environment. *Journal of Business Ethics*, 185(2), 427–448. <https://doi.org/10.1007/s10551-022-05174-y>
- Arli, D., & Tjiptono, F. (2017). God and green: Investigating the impact of religiousness on green marketing. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 22(3), e1580. <https://doi.org/10.1002/nvsm.1580>
- Atik, A. D., Sari, H. İ., & Doğan, Y. (2023). The effects of closeness to nature, connectedness to nature and eco-friendly behaviours on environmental identity: A study of public university students in South-eastern Turkey. *Australian Journal of Environmental Education*, 39(1), 80–94. <https://doi.org/10.1017/aee.2022.36>
- Batson, C. D. (1976). Religion as prosocial: Agent or double agent? *Journal for the Scientific Study of Religion*, 15(1), 29–45.
- Batson, C. D., & Schoenrade, P. A. (1991). Measuring religion as quest: I. Validity concerns. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30(4), 416–429.
- Bektaş, F., Kural, B., & Orçan, F. (2017). Turkish version of the Connectedness to Nature Scale: Reliability and validity study. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 11(1), 77–86.
- DeVile, N. V., Tomasso, L. P., Stoddard, O. P., Wilt, G. E., Horton, T. H., Wolf, K. L., ... & James, P. (2021). Time spent in nature is associated with increased pro-environmental attitudes and behaviors. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(14), 7498. <https://doi.org/10.3390/ijerph18147498>
- Dunlap, R. E. (2000). New trends in measuring environmental attitudes: Measuring endorsement of the new ecological paradigm: A revised NEP scale. *Journal of Social Issues*, 56(3), 425–442.

- Ercan, N. (2009). *The predictors of attitudes toward physical wife abuse: Ambivalent sexism, system justification and religious orientation* (Unpublished master's thesis). Middle East Technical University.
- Felix, R., Hinsch, C., Rauschnabel, P. A., & Schlegelmilch, B. B. (2018). Religiousness and environmental concern: A multilevel and multi-country analysis of the role of life satisfaction and indulgence. *Journal of Business Research*, 91, 304–312.
- Félonneau, M. L., & Becker, M. (2008). Pro-environmental attitudes and behavior: Revealing perceived social desirability. *Revue Internationale de Psychologie Sociale*, 21(4), 25–53.
- Hitzhusen, G. E. (2006). Religion and environmental education: Building on common ground. *Canadian Journal of Environmental Education*, 11(1), 9–25.
- JASP Team (2024). JASP (Version 0.18.3) [Computer software]. <https://jasp-stats.org/>
- Kiral Uçar, G., Kaynak Malatyali, M., & Kaynak, B. D. (2023). Social and ecological dominance orientations, climate change denial, and pro-environmental behavior. *Global Environmental Psychology*. <https://doi.org/10.23668/psycharchives.12941>
- Martin, L., White, M. P., Hunt, A., Richardson, M., Pahl, S., & Burt, J. (2020). Nature contact, nature connectedness and associations with health, wellbeing and pro-environmental behaviours. *Journal of Environmental Psychology*, 68, 101389. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2020.101389>
- Mayer, F. S., & Frantz, C. M. (2004). The Connectedness to Nature Scale: A measure of individuals' feeling in community with nature. *Journal of Environmental Psychology*, 24(4), 503–515. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2004.10.001>
- Messay, B., Dixon, L. J., & Rye, M. S. (2012). The relationship between quest religious orientation, forgiveness, and mental health. *Mental Health, Religion & Culture*, 15(3), 315–333.
- Nisbet, E. K., Zelenski, J. M., & Murphy, S. A. (2009). The Nature Relatedness Scale: Linking individuals' connection with nature to environmental concern and behavior. *Environment and Behavior*, 41(5), 715–740.
- Pasaribu, D., Takwin, B., & Martens, P. (2022). The role of religious narratives and religious orientation towards concerns for the natural environment and animal welfare. *PLOS ONE*, 17(8), e0271515. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0271515>
- Preston, J. L., & Baimel, A. (2021). Towards a psychology of religion and the environment. *Current Opinion in Psychology*, 40, 145–149. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.09.013>
- Preston, J. L., & Shin, F. (2022). Opposing effects of spirituality and religious fundamentalism on environmental attitudes. *Journal of Environmental Psychology*, 80, 101772.

- Pritchard, A., Richardson, M., Sheffield, D., & McEwan, K. (2020). The relationship between nature connectedness and eudaimonic well-being: A meta-analysis. *Journal of Happiness Studies*, 21(3), 1145–1167.
- Richardson, M., & Butler, C. W. (2022). *The nature connection handbook. Finding Nature*. <https://findingnature.org.uk/wp-content/uploads/2022/04/the-nature-connection-handbook.pdf>
- Pereira, M., & Forster, P. (2015). The relationship between connectedness to nature, environmental values, and pro-environmental behaviours. *Reinvention: An International Journal of Undergraduate Research*, 8(2).
- Schultz, P. W. (2002). Inclusion with nature: Understanding human-nature interactions. In P. Schmuck & W. P. Schultz (Eds.), *Psychology of sustainable development* (pp. 61–78). Springer.
- Skalski, S. B., Loichen, T., Toussaint, L. L., Uram, P., Kwiatkowska, A., & Surzykiewicz, J. (2022). Relationships between spirituality, religious fundamentalism and environmentalism: The mediating role of right-wing authoritarianism. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(20), 13242.
- Stern, P. C. (2000). New environmental theories: Toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issues*, 56(3), 407–424.
- Tucker, M. E., & Grim, J. (2001). Religion and ecology: Can the climate change? *Daedalus*, 130(4), 1–22.
- Uenal, F., Sidanius, J., & van der Linden, S. (2022a). Social and ecological dominance orientations: Two sides of the same coin? *Group Processes & Intergroup Relations*, 25(6), 1555–1576.
- Uenal, F., Sidanius, J., Maertens, R., Hudson, S. K. T., Davis, G., & Ghani, A. (2022b). The roots of ecological dominance orientation: Assessing individual preferences for an anthropocentric and hierarchically organized world. *Journal of Environmental Psychology*, 81, 101783.
- Weaver, G. R., & Agle, B. R. (2002). Religiosity and ethical behavior in organizations: A symbolic interactionist perspective. *Academy of Management Review*, 27(1), 77–97. <https://doi.org/10.2307/4134370>
- White, L. (1967). The historical roots of our ecologic crisis. *Science*, 155(3767), 1203–1207. <https://doi.org/10.1126/science.155.3767.1203>